

2^η Ενότητα

Α' ορισμός: η γνώση ως αίσθηση (151E - 153E)

A2.1 Α' ορισμός: η γνώση ως αίσθηση

- ➔ Στα πλαίσια εξερεύνησης του ερωτήματος **τι είναι γνώση (έπιστήμη)** ο Θεαίτητος διατυπώνει έναν πρώτο δοκιμαστικό ορισμό: «*αυτός που γνωρίζει θα πρέπει να αισθάνεται* (= να νιώθει, να αντιλαμβάνεται) *αυτό που γνωρίζει, άρα η γνώση δεν είναι άλλο από αίσθηση*». Ακολουθεί ο από κοινού **έλεγχος** του πρώτου αυτού ορισμού («*φέρε δὴ αὐτὸ κοινῇ σκεψώμεθα...*»).
- (*) Το πρώτο σημείο που παρατηρούμε είναι ότι δεν τίθεται η γνώση ως *αντικείμενο καθαυτό* αλλά συνδέεται με μία **ψυχική δραστηριότητα**. Αυτό συνεπάγεται ότι αυτομάτως εντοπίζεται μόνο σε πλάσματα που μπορούν και αισθάνονται.
- ➔ **Κριτήρια γνώσης (152c)**: Καθώς αναλαμβάνει την εξέταση της θέσης ο Σωκράτης εφαρμόζει κάποια **κριτήρια** που θα πρέπει ομολογουμένως να χαρακτηρίζουν κάθε είδους **γνώση**: α) θα πρέπει να εκφράζει την πρόσβαση στην πραγματικότητα (το *ον*) και β) θα πρέπει να είναι αδιάψευστη (άψευστη). Τα κριτήρια αυτά δηλώνονται κάπως βιαστικά στο κείμενο αλλά πάνω σ' αυτά θα μετρηθεί η όποια αξίωση του Θεαίτητου. Πληροί άραγε η αίσθηση αυτά τα κριτήρια;

A2.2 Προκαταρκτική εξέταση και ερμηνεία

- ➔ Παρέκλυση της συζήτησης προς την παραπλήσια (;) θεώρηση του **Πρωταγόρα**: «*πάντων πραγμάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων, ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων, ὡς οὐκ ἔστιν*» (= όλων των πραγμάτων μέτρο είναι ο άνθρωπος, αυτών που υπάρχουν ότι είναι και αυτών που δεν υπάρχουν ότι δεν είναι).
- (*) Θεωρείται γνήσιο απόσπασμα κατά DIELS-KRANZ [1903]* 2: [80] B1, παραδίδεται και από τον Σέξτο Εμπειρικό.
- (*) Η περίφημη αυτή φράση του Πρωταγόρα θεωρείται η εναρκτήρια του έργου του *Ἀλήθεια* ή *Καταβάλλοντες* (λόγοι). Ὡστε η θέση του Θεαίτητου θα συνυφανθεί με τη θεώρηση του Πρωταγόρα. Επισημαίνεται ότι ο Θεόδωρος, ως προσωπικός φίλος του Πρωταγόρα, βρίσκεται εκεί για να επιβεβαιώνει ότι αυτά που λέγονται για τον φίλο του είναι έγκυρα. Ο δε Θεαίτητος παραδέχεται ότι έχει διαβάσει το σύγγραμμα «πολλές φορές», που σημαίνει ότι είχε επηρεαστεί έντονα από τις απόψεις του σοφιστή, πιθανότατα και εξαιτίας του Θεόδωρου.

? Πώς συνδέεται όμως ο αφορισμός του Πρωταγόρα με την αίσθηση;

- ➔ Ο Σωκράτης εκλαμβάνει τον αφορισμό του σοφιστή με το νόημα ότι:
 - ~ Κάθε άνθρωπος συνιστά ένα μέτρο απέναντι στην πραγματικότητα
 - ~ άρα μπορεί να κρίνει με εγκυρότητα τι υπάρχει και τι δεν υπάρχει, τι είναι και τι δεν είναι.
 - ~ Αλλά σύντομα διαπιστώνουμε ότι τα ανθρώπινα μέτρα διαφέρουν και διαφωνούν μεταξύ τους.
 - ~ Κατά συνέπεια, καταλήγουμε να λέμε όχι **τι είναι** αλλά **τι φαίνεται** στον καθένα.
 - ~ Η *φαντασία* (αυτό που φαίνεται) όμως δεν είναι παρά *αίσθηση*.
- ? Ωστόσο (σύμφωνα με τον αρχικό ορισμό) η *αίσθηση*, αν είναι γνώση, θα πρέπει να μας δίνει κάθε φορά αυτό που υπάρχει και είναι αδιάψευστο. Αλλά η σύνδεση της γνώσης με την αίσθηση και τη φαντασία αποβαίνει

προβληματική, διότι έτσι εκτιθέμεθα στη **μεταβολή** και την **πολλαπλότητα**, οπότε τίποτε βάσιμο δεν μπορεί να ειπωθεί με εγκυρότητα για ο,τιδήποτε. Η συνέπεια αυτή ενισχύεται και από μία πλειάδα σοφών, οι οποίοι υποστήριξαν κοντολογίς ότι τα πάντα βρίσκονται μέσα στη ροή και την αδιάκοπη κίνηση, το **αέναο γίνεσθαι**, όπως το περιέγραψε ο Ηράκλειτος.

Ηρακλειτισμός: πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει (η θεωρία της **αένας μεταβολής**)

➔ (152c – 153a) Επεξεργασία της θέσης του Πρωταγόρα από τον Σωκράτη (εξ απορρήτων διδασκαλία):

~ Τίποτε δεν μπορεί να λεχθεί **οριστικά** για το πράγμα καθαυτό, διότι βρίσκεται σε μεταβολή. Οτιδήποτε γίνεται +Ψ (μια ιδιότητα), μπορεί κατόπιν να γίνει -Ψ (η αντίθετη ιδιότητα).

(*) Πράγματι ο Ηράκλειτος αποδέχεται ότι μπορούν να συνυπάρχουν αντίθετες ιδιότητες: η θάλασσα είναι δηλητήριο για τους ανθρώπους και σωτήρια για τα ψάρια (DIELS-KRANZ [1903]* 1: [22] B61), ο ανήφορος είναι ίδιος με τον κατήφορο (DIELS-KRANZ [1903]* 1: [22] B60). Αυτό, κατά τον Πλάτωνα, σημαίνει ότι ο λόγος μας καταλήγει να είναι εξίσου ρευστός και υπονομεύεται από την αβεβαιότητα.

~ Κάθε πράγμα ενέχει **πολλαπλότητα** και δεν έχει προσδιορισμένη ενότητα. Καθώς βυθιζόμαστε στην απροσδιοριστία αντιλαμβανόμαστε ότι δεν μπορούμε ποτέ να εκφέρουμε κρίση για κάτι, χάνεται κάθε υποκείμενο.

⇒ Επομένως ο λόγος μας για το πράγμα είναι πάντοτε ανεπαρκής και μάλιστα αδύνατος.

(*) Οι νέες συνέπειες αποδέχονται την **εμμενή απροσδιοριστία** στα πράγματα, η οποία καταλύει τη βεβαιότητα ή την οριστικότητα του λόγου, καταλύει ακόμη και τη δομή της γλώσσας. Άρα δεν μπορεί με αυτές τις συνθήκες να υπάρξει η γνώση με τα κριτήρια που θέτει ο Σωκράτης ή θα πρέπει η γνώση να προσδιοριστεί διαφορετικά.

(*) Ως εκπρόσωποι της αντίληψης που εκφράζει ο Πρωταγόρας δηλώνονται από τους «σοφούς» ο Ηράκλειτος, ο Εμπεδοκλής, από τους ποιητές ο Επίχαμος και ο Όμηρος (προφανώς επειδή έθεσε ως γεννήτορα του κόσμου τον Ωκεανό, τον μεγάλο ποταμό που περιβάλλει τη γη). Είναι χαρακτηριστική η εκ παραλλήλου αναφορά σε φιλοσόφους και ποιητές. Προσοχή στην επίκληση της «κράσης» (152d).

A2.3 Σχολιασμός:

- ❖ Ενδιαφέρον στοιχείο εδώ είναι η επίκληση της **φαντασίας** ως ισοδύναμου της αίσθησης. Πρόκειται για ένα **λογικό άλμα** που πραγματοποιεί ο Πλάτων, ερμηνεύοντας τη θέση του Θεαίητου. Δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για την ψυχική ικανότητα αλλά για οποιαδήποτε συγκεκριμένη αντίληψη που σχηματίζεται μέσα από τις αισθήσεις και γενικά από την εμπειρία μας. Ουσιαστικά δηλαδή η *φαντασία* θα σημαίνει τη σύλληψη μιας όψης του κόσμου μέσα από το πρωταρχικό υλικό και τις ποικίλες διαδικασίες της αίσθησης κάποιου υποκειμένου. Θα διατυπώναμε κατά προσέγγιση την ειδοποίηση που προκύπτει από τη φαντασία ως εξής: «εγώ αισθάνομαι το Χ ως Ψ». Η όψη αυτή (Ψ) δεν αποτελεί προϊόν νοητικής επεξεργασίας αλλά αποδίδει με άμεσο τρόπο τη φαινομενικότητα του κόσμου, δηλαδή την επίγνωση ότι η αίσθηση είναι περιοριστική και δεν εξαντλεί τις γνωστικές δυνατότητες της μεταβαλλόμενης πραγματικότητας. Επίσης αυτού του τύπου η θεώρηση καταλήγει να θέσει στο περιθώριο την αυθυπαρξία του πράγματος, περιοριζόμενη γνωστικά στο πεδίο των αντιληπτικών φαινομένων. Δεν λέει απλώς ότι «αισθάνομαι το Χ» ως αντικείμενο. Αυτή τη φαινομενικότητα της αίσθησης ο Πρωταγόρας την αποδέχεται ως κύρια οδό της όποιας πρόσβασης στην αλήθεια δύναται να κατέχει ένα θνητό πλάσμα.
- ❖ Η διδασκαλία αυτή καταλήγει σε ένα είδος **σκεπτικισμού**, στο μέτρο που αίρει την αυθυπαρξία του κόσμου και τον καθιστά αποκλειστικά φαινόμενο. Αποδέχεται δηλαδή ο Πρωταγόρας ότι οποιαδήποτε γνώση μας

βρίσκεται υπό αίρεση, διότι ισχύει στο μέτρο που δεν έχει προταθεί κάτι καλύτερο. Η διδασκαλία του χαρακτηρίζεται ως **φαινομεναλισμός**: η γνωσιολογική θεωρία που αίρει την αυθυπαρξία των πραγμάτων και περιορίζει τα όρια της γνώσης μας στα αντιληπτικά φαινόμενα. Συνάδει με την **αισθησιοκρατική θεώρηση**, στο μέτρο που αποκλείει νοητικές παρεμβάσεις στο πρωταρχικό υλικό της αίσθησης. Η προσήλωση του Πρωταγόρα στην αίσθηση υποστηρίζεται από μαρτυρίες που τον φέρουν να εντοπίζει την ψυχή στο στήθος και να τη θεωρεί υπό αμιγώς φυσιολογικό πρίσμα.⁵ Πιθανώς αποδέχεται ότι η ψυχή δεν εκτελεί άλλη λειτουργία εκτός από αυτήν της αισθητήριας αντίληψης.

- ❖ Η στρατηγική που υιοθετεί ο Πλάτων φαίνεται να είναι η **εις άτοπον απαγωγή**: αφότου τεθεί η αρχική θέση, γίνεται προσπάθεια να ερμηνευθεί σωστά και να αναδειχθεί ο προβληματικός της χαρακτήρας εξωθώντας τη στις έσχατες συνέπειες. Ο Σωκράτης απαιτεί η γνώση να αποδίδει την πραγματικότητα, κι αυτό σημαίνει να αποδίδει χαρακτηριστικά μόνιμα, σταθερά, αναλλοίωτα και βέβαια να είναι αδιάψευστη. Όταν λοιπόν τίθεται ο άνθρωπος ως αρχή και μέτρο της πραγματικότητας, αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η πραγματικότητα υποτάσσεται στις υποκειμενικές ανθρώπινες βλέψεις αλλά ότι η ανθρώπινη αντίληψη αλληλεπιδρά κατά τρόπο ουσιώδη με την πραγματικότητα: «είναι» αυτό που μου «φαίνεται». Υπάρχει λοιπόν **εγκυρότητα** στη θεώρηση που προτείνεται, διότι η αίσθηση μας αποκαλύπτει κάτι πραγματικό, αν και δεν εξαντλεί την πραγματικότητα. Μπορούμε να πούμε δηλαδή ότι μπορεί ως ένα σημείο η θεώρηση του Πρωταγόρα να ικανοποιήσει το κριτήριο β) για τη γνώση. Αλλά ακολούθως προκύπτει και **σχετικισμός**, διότι η αλληλεπίδραση καθορίζεται από συγκεκριμένους όρους, οι οποίοι ενδέχεται να αλλάξουν εάν υπάρξουν άλλοι άνθρωποι που θα διαφωνήσουν για τα φαινόμενα. Εντέλει η πιο αναγκαία συνθήκη είναι εκείνη της μεταβλητότητας, η οποία αποβαίνει συντριπτική και για το κριτήριο α) αλλά και για το β). Ο Πλάτων θα ήταν πρόθυμος να αποδεχθεί αυτού του είδους τη θεώρηση της μεταβλητότητας όσον αφορά τον αισθητό κόσμο, διαχωρίζοντάς τη ωστόσο από κάθε έρεισμα στην αλήθεια και στη γνώση.
 - ❖ Κατά τον TAYLOR [1927]: 376, αυτό που αρνείται ο Πρωταγόρας είναι η **κοινότητα** της πρόσληψης του κόσμου, «αρνείται ότι υπάρχει ένας κοινός πραγματικός κόσμος, γνώριμος από δύο έστω αντιλήπτορες». Κάθε αίσθηση συνιστά «*ίδιον γεγονός*» για το κάθε υποκείμενο και άρα οδηγούμαστε στη διαμόρφωση κοσμοειδώλων που διαφέρουν μεταξύ τους. Αυτό θα καταστεί πιο κατανοητό στην επόμενη ενότητα.
 - (*) Κατά τη γνώμη μας, ο Πρωταγόρας αρνείται οπωσδήποτε την *a priori* κοινότητα της πρόσληψης του κόσμου. Δεν θα είχε ωστόσο πρόβλημα να αποδεχτεί κοινούς τρόπους αντιμετώπισης του κόσμου, οι οποίοι όμως διαμορφώνονται *a posteriori* και υπόκεινται σε εμπειρικό έλεγχο υπό όρους παραπλήσιους με εκείνους του **πραγματισμού**.
 - ❖ Στο σύγγραμμά του *Αλήθεια* ο Πρωταγόρας ανέπτυσσε τις ιδέες του γι' αυτό που ο ίδιος αποκαλούσε «μετρική τέχνη». Θέτοντας τον άνθρωπο ως **μέτρο σύγκρισης** για όλα τα πράγματα, γι' αυτά που είναι και γι' αυτά που δεν είναι, ουσιαστικά υπέβαλλε όλον τον κόσμο στην ανθρώπινη θεώρηση. Κατ' αυτόν τον τρόπο όμως παραδέχεται ότι η γνώση μας δεν έχει σταθερό θεμέλιο παρά εξαρτάται τόσο από την εξωτερική όσο και από την εσωτερική ρευστότητα, οι οποίες είναι μεταβαλλόμενες. Άρα σε καμία περίπτωση εντέλει δεν μπορούμε να πούμε «τι είναι» και «τι δεν είναι» με βέβαιο και έγκυρο τρόπο. Ο Μπέρκλεϋ συμφώνησε με την κριτική του Πλάτωνα και παραδέχθηκε ότι η αίσθηση δεν είναι «επιστήμη» = ειδική γνώση.
- => Υπάρχουν λοιπόν **δύο αναγνώσεις** για τη συλλογιστική στρατηγική της συγκεκριμένης ενότητας: α) είτε θα διαβάσουμε τον διάλογο όπως ο Μπέρκλεϋ, για να αποδεχθούμε αυτά που λέει και το συμπέρασμα ότι η αίσθηση δεν είναι γνώση (= ειδική γνώση, δηλαδή επιστήμη ή τέχνη) είτε β) θα θεωρήσουμε ότι

⁵ DIELS-KRANZ [1903]* 2: [80] B18 κατά Tertullianus, *De anima*, 15. *Πρβ. ό.π.*, [31. Εμπεδοκλής] B105· ο ΣΚΟΥΤΕΡΟΠΟΥΛΟΣ [1991]: 38, σημ. 8 παραπέμπει στον KERFERD [1981].

ακολουθείται στρατηγική εις άτοπον απαγωγής, διότι εντέλει ο Πλάτων απορρίπτει και τις θέσεις του Πρωταγόρα και του Ηράκλειτου, ως ανεπαρκείς για να περιγράψουν ουσιαδώς το γεγονός της γνώσης (= οτιδήποτε μπορεί να γνωρίζει κανείς). Κατά τον δεύτερο τρόπο διάβασε τον διάλογο ο Πράις, και πριν από αυτόν ο Αριστοτέλης. Το ζήτημα είναι ότι οι τρεις θέσεις: α) **Ηράκλειτος** / μεταβολή, β) **Πρωταγόρας** / άνθρωπος-μέτρο και γ) **Θεαίτητος** / αίσθηση-γνώση θεωρείται ότι συνδέονται με αναγκαιότητα τέτοια που ή θα σταθούν και οι τρεις ή θα καταρρεύσουν και οι τρεις.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ-ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Εξηγήστε πώς σχετίζεται, κατά τον Σωκράτη, η διδασκαλία του Πρωταγόρα για τον «άνθρωπο ως μέτρο των πραγμάτων» με τον ορισμό της γνώσης ως αίσθησης.
2. Ποιες είναι οι άμεσες συνέπειες του ορισμού της γνώσης ως αίσθησης, σύμφωνα με τον Σωκράτη;
3. Προσπαθήστε να επικαλεστείτε δικά σας επιχειρήματα, προκειμένου να υποστηρίξετε τον ορισμό της γνώσης που διατύπωσε ο Θεαίτητος.
4. Ως ποιο βαθμό μπορεί να υποστηριχθεί η γνωσιοθεωρητική θέση του Πρωταγόρα και ποιες θα ήταν οι επιπλοκές που θα προκαλούσε, εάν υποθέταμε ότι ίσχυε;
5. Θεωρείτε ότι η β' εκδοχή της θεωρίας του Πρωταγόρα (ηρακλειτισμός) βελτιώνει τη θέση του, και με βάση ποιο σκεπτικό;
6. Αναζητήστε και παρουσιάστε παραπλήσιες θεωρίες (θεωρίες που να μοιράζονται τις ίδιες αρχές), αρχαίες ή νεότερες, με εκείνες που συναντάμε στη συγκεκριμένη ενότητα του έργου.
7. Εξηγήστε με ποιους τρόπους θα μπορούσε κανείς να αναγνώσει τη συλλογιστική στρατηγική που εφαρμόζεται στην προκείμενη ενότητα.

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ:

Οι φοιτητές καλούνται να προετοιμάσουν την επόμενη ενότητα του διαλόγου, δηλαδή τα χωρία 153e – 155e.